УДК 94(4)"04/07":903.4:572.9:575.17(=162.1)
DOI: https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-81-90

Сак Віктор Вікторович,
здобувач вищої освіти кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна.
vitvsak@gmail.com
https://orcid.org/0009-0008-3383-1966

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЕТНОГЕНЕЗ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІГРАЦІЙ: МІЖ АРХЕОЛОГІЄЮ, ІСТОРІЄЮ ТА ГЕНЕТИКОЮ

Постановка проблеми. Проблема слов'янського етногенезу є «вузлом», у якому сходяться методологічні підходи історії, археології, лінгвістики та біоантропології. Вона має не лише суто академічне значення, а й практичні наслідки: від способів інтерпретації ранньосередньовічної спадщини в музейній та освітній сферах до коректного використання археологічних і генетичних даних у публічній історії, де ризик політизації особливо високий. У європейському вимірі ця проблематика безпосередньо пов'язана з дослідженням «великого переселення народів» та трансформацій імперських кордонів, адже ранні слов'янські міграції розгортаються на тлі розпаду пізньоантичних режимів прикордоння, переміщень військово-політичних союзів і переформатування систем осідання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд літератури з проблеми слов'янського етногенезу доцільно вибудовувати як заставлення конкретних робіт і дослідницьких оптик, а не як перелік «підходів загалом». Навчальний посібник Н. Абашиної, Д. Козака, Є. Синиці та Р. Терпиловського задає базову рамку: ранні слов'яни постають на перетині писемних свідчень та археологічних даних, тому будь-яка реконструкція має спиратися на критичну кореляцію джерел і на зваженість висновків (Абашина, Козак, Синиця & Терпиловський, 2012). У ширшому контексті мобільності показовою є стаття С. Гакенбек, яка наголошує: «міграція» в археології – це насамперед дослідницька проблема, що вимагає розрізняти масштаби переміщень, соціальні механізми та конкретні контексти мобільності, а не пояснювати зміни одним-єдиним «переселенням племен» (Hakenbeck, 2008). Теоретичну базу для цього порівняння дає праця В. Поля, де етнічність описується як процес, що формується через політику, традицію та символічні наративи, а не як «об'єктивна» властивість речей або біології (Pohl, 2015).

Українська археологічна історіографія забезпечує насамперед емпіричне підґрунтя дискусії. Важливим доповненням до узагальнень є студії ключових археологічних горизонтів. Дисертація Т. Миляна, зосереджена на пам'ятках празько-корчацької культури у верхів'ях Дністра, Західного Бугу та Вісли, важлива тим, що деталізує регіональні серії матеріалів і дозволяє говорити про різні траєкторії освоєння простору у V–VII ст. (Милян, 2008).

Окремий пласт літератури становлять мікроаналізи матеріальної культури, які допомагають деталізувати контакти й мережі обміну. Дослідження Я. Володарець-Урбанович і О. Сидоренко про слов'янські прикраси з Полтавського Посулля демонструє, що навіть локальні знахідки можуть уточнювати уявлення про регіональні стилі, технології та канали циркуляції речей у ранньому середньовіччі (Володарець-Урбанович & Сидоренко, 2021). Такі праці важливі ще й тим, що вони дозволяють вийти за межі «великих карт» і побачити конкретні практики взаємодії громад. Не менш важливою для критичної перевірки міграційних моделей є стаття

Ф. Курта, де археологічні матеріали з простору сучасної Румунії використано для перевірки тези про масовий рух слов'ян до Нижнього Дунаю; автор показує, що археологічні індикатори міграції тут не є настільки однозначними, як це часто припускали у старішій історіографії (Curta, 2024).

Важливими тенденціями останнього десятиліття є залучення нових джерел і методів. Генетичні дослідження населення Східно-Центральної Європи I тис. н. е. дають змогу точніше говорити про співвідношення локальної тяглості та далекодистанційної мобільності, але не підмінюють собою культурно-історичні пояснення і потребують обережного перекладу на мову історичних категорій (Stolarek et al., 2023). Паралельно зростає роль кількісних та обчислювальних підходів до археологічних масивів: у дослідженні про «альпійських слов'ян» просторово-часові патерни аналізуються методами машинного навчання, що дозволяє по-новому ставити питання про хвилі осідання та напрямки рухів (Štular et al., 2022). Новій етап дискусії визначають великі міждисциплінарні студії 2023–2025 рр., у яких археогенетика й археометрія вже не є допоміжними, а стають повноцінними інструментами перевірки гіпотез про слов'янський етногенез (Curta, 2024; Gretzinger et al., 2025; Macháček et al., 2025; Olalde et al., 2023; Schulz et al., 2025).

Особливо показовим є співставлення найновіших праць. У статті Дж. Гретзінгера та співавторів на матеріалі давніх геномів запропоновано аргумент на користь великомасштабного руху населення зі Східної Європи в VI–VIII ст., який супроводжувався суттєвим демографічним зсувом у частині Центральної Європи (Gretzinger et al., 2025). Дослідження І. Олалде та співавторів для доводить, що слов'янські міграції слід аналізувати не як одиничну подію, а як комплекс хвиль, локальних змішувань і регіонально неоднакових наслідків (Olalde et al., 2023). Праця І. Шультс та співавторів щодо Південної Моравії фіксує сильний генетичний злам між V і VII ст. та робить вагомішим сценарій реального переміщення населення, а не лише культурної дифузії (Schulz et al., 2025). Натомість дослідження Дж. Мачасек у співавторстві привертає увагу до змін повсякденних практик – харчування, кераміки й побутових звичок, що дозволяє бачити в експансії ранніх слов'ян не лише демографічний, а й культурний процес (Macháček et al., 2025). У сукупності ці праці зміщують дискусію від простої опозиції автохтонізм–міграція до складнішої моделі, де поєднуються рух населення, локальна тяглість, змішування й адаптація (Curta, 2024; Gretzinger et al., 2025; Macháček et al., 2025; Schulz et al., 2025).

Мета статті. Метою статті є показати, як слов'янський етногенез можна інтерпретувати в контексті загальноєвропейських міграційних процесів V–VII ст., не зводячи його до пошуку єдиного прабатьківського центру. У межах цієї мети робота окреслює ключові типи джерел і межі їх застосовності, узагальнює провідні археологічні та історичні моделі, описує механізми мобільності та інтеграції ранньослов'янських груп, а також формулює перспективи подальших міждисциплінарних студій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних дослідженнях міграція розуміється не лише як переміщення великих племен, а як сукупність різних практик мобільності: сезонних пересувань, зміни локальних економік, військових походів, переселення малих груп і ланцюгової міграції. Тому опис великого переселення народів дедалі частіше розгортають як історію трансформацій кордонів, мережевих контактів і перерозподілу ресурсів. Для слов'янського історичного розвитку це принципово: поява слов'ян на дунайському та балканському прикордонні Візантії в середині VI ст. може бути наслідком одночасної дії кількох факторів – демографічних, політичних і екологічних.

Щоб уникнути спрощень, варто зафіксувати кілька робочих принципів. По-перше, етногенез не дорівнює «походженню» в біологічному сенсі: йдеться про тривале формування стійких практик самоідентифікації й взаємного визначення, що можуть змінюватися разом із політичними режимами, економічними стимулами та мережею контактів. По-друге, жодна окрема лінія джерел не є достатньою. Писемні тексти передають погляд авторів-спостерігачів і часто описують

корисні для адміністрації групи. Археологія працює з матеріальними індикаторами діяльності та побуту, які не мають прямого «перекладу» на етнічні категорії. Лінгвістика реконструює ареали контактів і часові рамки інновацій, але рідко дозволяє «прив'язати» мову до конкретної археологічної культури. Генетика показує демографічні процеси й траєкторії змішування, проте не розрізняє культурні кордони (Бураков, 2017, с. 260).

У практичному дослідженні це означає потребу в «трикутнику перевірки». Гіпотеза має бути сумісною з незалежними компонентами (рис. 1):

а) археологічна – зміна в системі поселень, поховальних практиках, мережах обміну;

б) історико-географічна – логіка комунікаційних коридорів, ресурсних зон і прикордонних режимів;

в) біоантропологічна/генетична – ознаки підвищеної мобільності або локальної тяглості. Якщо ж один блок даних не надає повної інформації, то дослідник мусить чесно зазначити обмеженість отриманого висновку (Милян, 2008, с. 57).

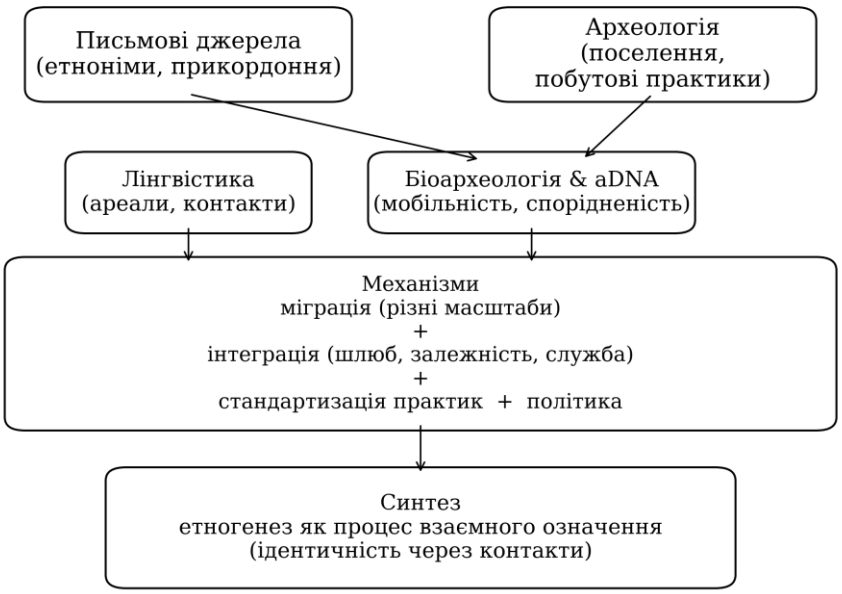

Рис. 1. Схема інтерпретації слов'янського етногенезу в контексті міграцій: джерела, механізми, рівні узагальнення

Схема відображає узагальнену модель інтерпретації слов'янського етногенезу в контексті європейських міграцій, де ключовим є поєднання різних джерельних блоків у єдиний висновок. Схема демонструє, що письмові джерела, археологічні дані, лінгвістичні свідчення і біоархеологія з аналізом давньої ДНК не замінюють одне одного, а працюють як взаємодоповнювальні компоненти до реконструкції минулого.

Таблиця 1 систематизує основні джерельні блоки, які застосовуються в дослідженні слов'янського етногенезу, та показує їх евристичний потенціал у зіставленні з типовими ризиками інтерпретації. У таблиці виділено чотири групи даних: письмові джерела (VI–VII ст.), археологію поселень і матеріальної культури, лінгвістику (ареальну та історико-порівняльну) і біоархеологію ДНК. Для кожного блоку окреслено, що саме він дозволяє реконструювати: від політичної оптики й мовних класифікацій до економічних практик, картин контактів та ознак мобільності й спорідненості. Одночасно таблиця фіксує методологічні обмеження, які можуть спотворювати висновки: етнонім як зовнішній ярлик і «жанровість» письмових свідчень, механічне ототожнення культури з етносом, нерівномірність збереженості, а також ризик некоректного перенесення генетичних даних в етнічні категорії. Узагальнення в табличній

формі допомагає обґрунтувати необхідність міждисциплінарної перевірки результатів і показує, що надійна реконструкція можлива лише за умов критичного зіставлення різних типів джерел (Моця, 2012, с. 73).

Таблиця 1

Джерельні блоки у дослідженні слов'янського етногенезу: евристичні можливості та обмеження

Блок даних	Що дозволяє реконструювати	Типові ризики інтерпретації
Письмові джерела (VI–VII ст.)	Політичну оптику прикордоння, мову класифікації варварів, ситуації війни/дипломатії, географію конфліктів	Етноніми як зовнішні ярлики; жанрові кліше; селективність фактів; ретроспективні узагальнення
Археологія поселень і матеріальної культури	Економічні практики, типи поселень, ритми освоєння ландшафтів, контактні зони, зміни у побутових стандартах	Механічне ототожнення культури з етносом; ефекти моди/престижу; різна збереженість пам'яток
Лінгвістика (ареальна та історико-порівняльна)	Картини контактів, часові рамки інновацій, шари запозичень, типологію комунікаційних мереж	Неможливість прямої прив'язки до археологічного комплексу; нерівномірність збереження ономастики
Біоархеологія та давня ДНК	Ознаки мобільності/локальної тяглості, спорідненість, напрямки змішування, демографічні злами	Соціальна селективність поховань; обмеженість вибірок; некоректний переклад генетики в етноніми

Джерело: складено автором

Міграція в ранньому середньовіччі часто була реакцією на поєднання дрібних, але накопичувальних змін: коливання врожаїв, перерозподіл пасовищ, загострення конкуренції за переправи й торгові вузли. Для лісової та лісостепової смуги Східної Європи вирішальними були річкові системи. Річки водночас давали «коридори» пересування й інфраструктуру для обміну: деревина, хутро, віск, сіль, ремісничі вироби. Саме тому поширення слов'янських груп зручно моделювати не як фронтальний «наступ», а як заснування ланцюжка нових поселень у доступних екологічних нішах уздовж водних артерій (Stolarek et al., 2023).

Водночас економічні стратегії ранніх слов'ян не були ізольованими. У прикордонних зонах вони взаємодіяли зі степовими групами, через торгівлю й конфлікт, із залишками пізньоантичних провінційних економік. Також взаємодіяли через ринки та данину з новими політичними центрами Центральної Європи. Це створювало можливість соціальної мобільності: військова служба, участь у набігах, статус союзника або залежного поселенця. Саме ці соціальні сходи часто й пришвидшували переозначення спільнот.

Поява аварів у Паннонії змінила конфігурацію сил у регіоні, зробивши Дунайську лінію не просто кордоном, а складною системою обмінів, заручництва, данини та керованої мобільності. Для слов'янських груп це означало, що переселення могло відбуватися як у формі самостійних переходів, так і в режимі підконтрольних переміщень у межах аварської військово-політичної структури. Візантія, своєю чергою, інколи діяла як супротивник, а інколи – як замовникданої сили: потреба в допоміжних контингентах і робочій силі робила імперію зацікавленою в угодах із прикордонними громадами. У таких умовах етнонім «слов'яни» міг набувати нової функції: позначати не походження, а політичну роль у прикордонній комунікації.

Найбільш відомі ранні згадки слов'янських груп припадають на VI ст.: Прокопій описує склавінів і антів як споріднені варварські спільноти, а Йордан намагається вписати венедів у ширший етнографічний ландшафт. Однак важливо враховувати, що ці тексти відображають оптику імперського автора, який описує мобільні групи в режимі прикордонної загрози й часто узагальнює різнорідні локальні спільноти під зручними етикетками (Бураков, 2017, с. 261). Звідси випливає два наслідки. По-перше, етноніми не гарантують етнічної однорідності описаних груп. По-друге, фіксація слов'ян у джерелах не обов'язково означає їх раптове виник-

нення; радше йдеться про момент, коли прикордонна взаємодія зробила певні групи видимими для державних інституцій.

Археологічний матеріал дозволяє говорити про низку відносно одноманітних у технологічному й побутовому сенсі комплексів, які з V–VI ст. простежуються в Поліссі, лісостеповому Подніпров'ї, а згодом – у середньодунайському та карпатському регіонах. Невисокий рівень соціальної стратифікації, домінування невеликих поселень і характер кераміки часто інтерпретуються як ознаки локальних аграрних громад із високою адаптивністю. Водночас однаковість матеріальної культури може бути наслідком комунікаційного поля (подібні техніки, схожі економічні стратегії, обміни), а не доказом єдиного етносу.

З огляду на це продуктивним є розгляд празько-корчацького та пеньківського горизонтів не як маркерів конкретних етнічних груп, а як археологічних індикаторів стилю життя й економічної моделі, що була придатна для швидкого просування в різні ландшафтні зони– від Полісся до Паннонії. У цьому сенсі ранньослов'янська експансія може пояснюватися поєднанням екологічної пластичності та появи політичних вікон можливостей на фоні воєн і переформатування влади в Центральній Європі.

Один із ключових елементів для розуміння етногенезу – контактні зони, де різні групи інтенсивно взаємодіють і де відбувається зміна ідентичностей. Лісостепова смуга Східної Європи, з її мережами річкових комунікацій, виступала коридором між балтійськослов'янськими, германськими та степовими світами. У VI ст. посилення аварів та їхній контроль над Паннонією змінили баланс сил на Дунаї й створили нові сценарії для слов'янських груп: участь у набігах, переселення на прикордонні території, а також включення до данницьких систем (Моця, 2012, с. 79).

Утім, прикордоння не було однорідним. У різних ділянках дунайського кордону різнилися щільність імперської інфраструктури, наявність міст, доступ до ринків і ступінь військового контролю. Саме ці відмінності впливали на те, чи набіг перетворювався на короткочасну економіку здобичі, чи на довшу стратегію осідання з подальшим включенням у нові ланцюги залежності. Там, де існували залишки пізньоантичних центрів, важливим ставав доступ до ремесел і обмінів; у більш периферійних зонах роль набували натуральні ресурси та контроль над переправами.

Для лісостепу й Полісся контактність мала іншу структуру: тут визначальними були не міські ринки, а мережі дрібних пунктів обміну, сезонні переміщення та міжгрупові шлюби. У таких умовах інтеграція могла відбуватися не через адміністративні угоди, а через повсякденні практики: співпрацю в господарстві, участь у спільних промислах, взаємну військову підтримку. Це добре узгоджується з уявленням про ранньослов'янські групи як про відкриті спільноти, здатні включати нових людей без жорстких статусних бар'єрів (Моця, 2012, с. 89).

Контакт зі степом також був багатовекторним. Поряд із конфліктом та загрозою набігів існували обміни технологіями, знанням про маршрути та ресурсні зони, а інколи й тимчасові союзи. У мовній і матеріальній культурі такі контакти могли залишати помітні сліди, проте їх не слід інтерпретувати як однозначний доказ переваги чи домінування однієї сторони. Часто йшлося про прагматичні адаптації: запозичення ефективного спорядження, прийоми організації мобільних груп, знання про далекі торгові шляхи.

У підсумку саме контактні зони створювали умови, за яких слов'янськість могла набувати надлокального сенсу. На межі імперій і політичних конфедерацій етнонім починав працювати як зручний ярлик для зовнішніх акторів, а для самих груп – як рамка кооперації, що полегшувала взаємне впізнавання і формування тимчасових союзів. Це пояснює, чому видимість слов'ян у джерелах зростає паралельно з інтенсифікацією прикордонних криз (Абашина, Козак, Синиця & Терпиловський, 2012).

Проблема де і коли формувалася праслов'янська мовна спільнота тісно пов'язана з реконструкцією контактів із сусідніми мовами. Лексичні запозичення та спільні інновації

можуть відображати як сусідство, так і торгові й військові контакти. Важливо, що мовні дані, на відміну від археологічних, мають іншу роздільну здатність: вони радше вказують на ареали взаємодії й хронологію інновацій, ніж на чіткі кордони (Володарець-Урбанович & Сидоренко, 2021, с. 363). Тому зіставлення лінгвістичних реконструкцій із археологічними горизонтами має здійснюватися обережно, з урахуванням особливостей.

Популяційна генетика останніх років дала змогу уточнювати демографічні процеси та напрями змішувань у Європі, зокрема в ранньосередньовічні століття. Проте пряме ототожнення генетичних кластерів із слов'янами методологічно хибне: гени відображають демографічні траєкторії, а не культурні категорії. Найбільш продуктивним є використання генетичних даних як незалежної лінії доказів для перевірки гіпотез про інтенсивність міграцій, масштаби інтеграції та локальні вузли змішування населення (Милян, 2008, с. 88).

Особливо вагомими тут є нові археогенетичні результати. Дж. Гретзінгер та співавтори пов'язують поширення слов'ян із великим рухом населення та наголошують на суттєвій регіональній неоднорідності цього процесу (Gretzinger et al., 2025, с. 390). І. Олалде та співавтори, аналізуючи балканський матеріал, показують, що міграція супроводжувалася змішуванням і не мала однакових наслідків у всіх мікрорегіонах (Olalde et al., 2023). І. Шультс та співавтори для Південної Моравії також фіксують генетичний зсув, несумісний із моделлю суворої локальної тяглості (Schulz et al., 2025). У поєднанні ці праці роблять переконливішою тезу про реальну мобільність населення, але водночас застерігають від спроб механічно перекласти генетичні патерни мовою етнонімів (Gretzinger et al., 2025, с. 390).

Археологічні описи ранніх слов'ян часто підкреслюють скромність матеріального комплексу та відсутність виразних знаків елітарності. Це, однак, не обов'язково означає примітивність. Навпаки, у нестабільному світі прикордоння прості рішення можуть бути стратегічно вигідними. Домогосподарство з невеликим набором речей легше переносить переселення; поселення з мінімальною інфраструктурою швидше відтворюється після пожежі; стандартизовані технології роблять групу менш залежною від окремих спеціалістів і полегшують включення нових людей.

Соціальна інтеграція в такій моделі часто будувалася на взаємній допомозі, обміні працею та спільному захисті. Якщо ранньослов'янські громади функціонували як мережі споріднених і сусідських домогосподарств, то ідентичність могла відтворюватися через практики повсякдення: як будувати житло, як готувати їжу, як організовувати працю на полі, як святкувати, як домовлятися про шлюб і спадок. У цьому сенсі мова та побутові норми виступали не лише культурними ознаками, а інструментами координації (Hakenbeck, 2008).

Перехід від локальної громади до ширшого союзу в ранньому середньовіччі часто був ситуативним: його могли підштовхувати війна, потреба у спільній обороні або можливість прибутку від контрольованих переправ і шляхів. Тому надлокальні ідентичності найкраще пояснюються не як природне продовження спорідненості, а як політичний ефект кооперації. Коли кілька локальних груп протягом певного часу діють разом, обмінюються людьми, укладають шлюби й виробляють спільну тактику, вони стають впізнаваними для зовнішніх акторів. Саме тоді етнонім починає працювати як політичний знак, який може бути як нав'язаним, так і прийнятим.

Найскладніший тест для будь-якої моделі слов'янського етногенезу – балканський матеріал. Саме тут слов'яни у VI–VII ст. стають особливо видимими для писемної традиції, а масштаби змін у поселеннях і ландшафтах часто інтерпретують як доказ масового переселення. Однак і тут бінарна відповідь (або міграція, або дифузія) є недостатньою (Абашина, Козак, Синиця & Терпиловський, 2012).

По-перше, Балкани в цей час були зоною, де імперська інфраструктура частково зберігалася, а частково руйнувалася. Це означає, що переселення могло набувати різних форм: від корот-

кочасних набігів до сезонного використання ресурсів, від створення тимчасових таборів до осідання на покинутих землях. По-друге, у прикордонних регіонах існували різні режими влади й різна щільність населення, а отже й різні можливості для інтеграції нових груп. По-третє, слов'янськість могла поширюватися не лише через рух людей, а й через рух практик: способи ведення господарства, технології будівництва, ритуальні норми, моделі організації громади.

У цьому контексті доцільно говорити про слов'янізацію як процес, який включає демографічну компоненту (переселення певної кількості людей), соціальну компоненту (інтеграція місцевих через шлюби, залежність, кооперацію) та культурно-мовну компоненту (поступове домінування слов'янських різновидів у повсякденній комунікації на певних територіях). Звідси випливає важлива методологічна вимога: реконструкції мають бути мікрорегіональними. Один і той самий часовий відтинок може давати різні сценарії в Македонії, Фракії чи на узбережжі Адріатики (Моця, 2012, с. 90).

Окремою проблемою слов'янського етногенезу є те, що ранні слов'янські пам'ятки нерідко погано впізнавані в поховальному матеріалі або представлені нерівномірно. Це породжувало спокусу або додумати відсутні могильники, або, навпаки, заперечувати значні міграції через брак масових некрополів. Проте поховальний обряд сам по собі є соціальним інститутом, який залежить від релігійних уявлень, режимів влади та доступних ресурсів.

Якщо певні громади практикували поховання, що залишають слабкі археологічні сліди, або якщо обряди змінювалися під впливом контактів із сусідами, тоді невидимість не означає відсутність. Це особливо важливо для періодів мобільності, коли тимчасові поселення можуть не залишати великих могильників, а частина поховань може опинятися поза зоною археологічного дослідження. Тому висновки про демографію та переселення потрібно формулювати обережно, комбінуючи поселення, інвентар, ландшафтні дані та, де можливо, біоархеологію. Синтез: етногенез як процес взаємного означення.

Зібрані спостереження дозволяють подивитися на слов'янський етногенез як на процес взаємного означення. Для імперських авторів етнонім упорядковував хаос прикордоння і дозволяв говорити про загрозу й дипломатію. Для самих груп етнонім міг ставати рамкою кооперації, яка робила союз зрозумілим, а взаємодію – передбачуваною. Ідентичність у цій моделі не є ані суто внутрішньою, ані суто зовнішньою: вона народжується на межі, у контактній ситуації, де статус, ризик і ресурс взаємно визначаються.

Саме тому слов'ян доцільно розглядати не як етнічне об'єднання, а як історичний феномен, що виник на перетині міграцій, прикордонної політики та адаптації домогосподарств. У такому аспекті гуманізується зміст: за великими словами про переселення стоять люди, які приймали побутові рішення, а етноніми є лише узагальненими слідами цих рішень у письмовій традиції.

Висновки. Слов'янський етногенез доцільно розглядати в контексті європейських міграцій V–VII ст. як процес формування надлокальної ідентичності в умовах прикордонних трансформацій, а не як одномоментне виникнення племені. Це зсуває фокус із пошуку єдиного центру походження до реконструкції механізмів мобільності, інтеграції та соціальної комунікації. Писемні джерела VI ст. фіксують радше момент «видимості» та політичної актуалізації слов'янських груп для Візантії, ніж «народження» слов'ян як таких. Вони потребують критичного читання з урахуванням імперських категорій опису, жанрових конвенцій та ситуації прикордонної взаємодії.

Дані популяційної генетики мають значний потенціал для перевірки демографічних гіпотез, але не можуть замінити історико-культурну інтерпретацію; найперспективнішими є моделі, де міграція поєднується з інтенсивною локальною інтеграцією та культурною стандартизацією. Подальші перспективи досліджень пов'язані зі створенням відкритих і зіставних баз археологічних, антропологічних та генетичних даних, із розвитком регіональних мікроісторій міграцій, а також із виробленням методологічних протоколів кореляції різнорідних джерел.

Список використаної літератури

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія : навч. посіб. Київ : Стародавній світ, 2012. URL: https://archaeology.knu.ua/home/images/pdf_doc/terpylovsky_davni_sloviany.pdf

2. Бураков Ю. В. Давня історія України крізь призму археології. *Військово-науковий вісник.* 2017. № 28. С. 259–265. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.28.2017.259-265

3. Володарець-Урбанович Я. В., Сидоренко О. В. Слов'янські прикраси раннього середньовіччя із Полтавського Посулля: нові знахідки. *Археологія і давня історія України.* 2021. Вип. 1(38). С. 362–382. DOI: https://doi.org/10.37445/adiu.2021.01.26

4. Милян Т. Пам'ятки празько-корчацької культури у верхів'ях Дністра, Західного Бугу та Вісли : дис. … канд. іст. наук. Львів, 2008. 256 с.

5. Моця О. П. «Анти» – «Руси» – «Українці». Формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V–XIX ст. Київ : Наукова думка, 2012. 218 с.

6. Curta F. Migration and common Slavic: critical remarks of an archaeologist. *Linguistica Brunensia*. 2024. Vol. 72(2). P. 41–56. DOI: https://doi.org/10.5817/LB2024-38774

7. Gretzinger J., Biermann F., Mager H., et al. Ancient DNA connects large-scale migration with the spread of Slavs. *Nature.* 2025. Vol. 646. P. 384–393. DOI: https://doi.org/10.1038/s41586-025-09437-6

8. Hakenbeck S. E. Migration in archaeology: Are we nearly there yet? *Archaeological Review from Cambridge.* 2008. Vol. 23, no. 2. P. 9–26. URL: https://archaeologydataservice.ac.uk/library/browse/details.xhtml?recordId=3091899

9. Macháček J., Dunne J. B., Přichystalová R., et al. Chemical and isotopic analyses confirm dietary change marks the Early Medieval Slavic expansion into Central and Eastern Europe. *Journal of Archaeological Science*. 2025. Vol. 178. Art. no. 106213. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jas.2025.106213

10. Olalde I., Carrión P., Mikić I., et al. A genetic history of the Balkans from Roman frontier to Slavic migrations. *Cell*. 2023. Vol. 186(25). P. 5472–5485.e9. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cell.2023.10.018

11. Pohl W. Comparing Communities – The Limits of Typology. *History and Anthropology.* 2015. Vol. 26, Issue 1. P. 18–35. DOI: https://doi.org/10.1080/02757206.2014.937711

12. Schulz I., Zlámalová D., Reyna-Blanco C. S., et al. Ancient genomes provide evidence of demographic shift to Slavic-associated groups in Moravia. *Genome Biology*. 2025. Vol. 26. Art. no. 259. DOI: https://doi.org/10.1186/s13059-025-03700-9

13. Stolarek I., Zenczak M., Handschuh L., et al. Genetic history of East-Central Europe in the first millennium CE. *Genome Biology*. 2023. Vol. 24. Art. no. 173. DOI: https://doi.org/10.1186/s13059-023-03013-9

14. Štular B., Lozić E., Belak M., Rihter J., Koch I., Modrijan Z., et al. Migration of Alpine Slavs and machine learning: Space-time pattern mining of an archaeological data set. *PLOS ONE*. 2022. Vol. 17(9). Art. e0274687. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0274687

References

1. Abashyna, N. S., Kozak, D. N., Synytsia, Ye. V., & Terpylovskyi, R. V. (2012). Davni sloviany. Arkheolohiia ta istoriia [Ancient Slavs. Archaeology and history]. Kyiv: Starodavnii svit. Retrieved from https://archaeology.knu.ua/home/images/pdf_doc/terpylovsky_davni_sloviany.pdf [in Ukrainian]

2. Burakov, Yu. V. (2017). Davnia istoriia Ukrainy kriz pryzmu arkheolohii [Ancient history of Ukraine through the prism of archaeology]. *Viiskovo-naukovyi visnyk – Military Scientific Bulletin, (28),* 259–265. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.28.2017.259-265 [in Ukrainian].

3. Volodarets-Urbanovych, Ya. V., & Sydorenko, O. V. (2021). Slovianski prykrasy rannoho serednovichchia iz Poltavskoho Posullia: novi znakhidky [Slavic ornaments of the Early Middle Ages from the Poltava Sula region: new findings]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy – Archaeology and Early History of Ukraine, 1*(38), 362–382. DOI: https://doi.org/10.37445/adiu.2021.01.26 [in Ukrainian].

4. Mylian, T. (2008). Pamiatky prazko-korchatskoi kultury u verkhiviakh Dnistra, Zakhidnoho Buhu ta Visly [Sites of the Prague-Korchak culture in the upper reaches of the Dniester, Western Bug and Vistula]. *Candidate's thesis.* Lviv [in Ukrainian].

5. Motsia, O. P. (2012). «Anty» – «Rusy» – «Ukraintsi». Formuvannia identychnosti u slovian pivdnia Skhidnoi Yevropy V–XIX st. [«Antes» – «Rus» – «Ukrainians». Formation of identity among the Slavs of Southern Eastern Europe from the 5th to the 19th century]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

6. Curta, F. (2024). Migration and common Slavic: critical remarks of an archaeologist. *Linguistica Brunensia, 72*(2), 41–56. DOI: https://doi.org/10.5817/LB2024-38774

7. Gretzinger, J., Biermann, F., Mager, H., et al. (2025). Ancient DNA connects large-scale migration with the spread of Slavs. *Nature, (646),* 384–393. DOI: https://doi.org/10.1038/s41586-025-09437-6

8. Hakenbeck, S. E. (2008). Migration in archaeology: Are we nearly there yet? *Archaeological Review from Cambridge, 23*(2), 9–26. Retrieved from https://archaeologydataservice.ac.uk/library/browse/details.xhtml?recordId=3091899

9. Macháček, J., Dunne, J. B., Přichystalová, R., et al. (2025). Chemical and isotopic analyses confirm dietary change marks the Early Medieval Slavic expansion into Central and Eastern Europe. *Journal of Archaeological Science, (178),* 106213. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jas.2025.106213

10. Olalde, I., Carrión, P., Mikić, I., et al. (2023). A genetic history of the Balkans from Roman frontier to Slavic migrations. *Cell, 186*(25), 5472–5485.e9. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cell.2023.10.018

11. Pohl, W. (2015). Comparing Communities – The Limits of Typology. *History and Anthropology, 26*(1), 18–35. DOI: https://doi.org/10.1080/02757206.2014.937711

12. Schulz, I., Zlámalová, D., Reyna-Blanco, C. S., et al. (2025). Ancient genomes provide evidence of demographic shift to Slavic-associated groups in Moravia. *Genome Biology, (26),* 259. DOI: https://doi.org/10.1186/s13059-025-03700-9

13. Stolarek, I., Zenczak, M., Handschuh, L., et al. (2023). Genetic history of East-Central Europe in the first millennium CE. *Genome Biology, (24),* 173. DOI: https://doi.org/10.1186/s13059-023-03013-9

14. Štular, B., Lozić, E., Belak, M., Rihter, J., Koch, I., Modrijan, Z., et al. (2022). Migration of Alpine Slavs and machine learning: Space-time pattern mining of an archaeological data set. *PLOS ONE, 17*(9), e0274687. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0274687

Сак В. В. Слов'янський етногенез у контексті європейських міграцій: між археологією, історією та генетикою

У статті розглянуто слов'янський етногенез у широкому контексті європейських міграцій пізньої античності та раннього середньовіччя. Питання походження й ранньої історії слов'ян і сьогодні залишається одним із найскладніших у медієвістиці, адже джерельна база нерівномірна і «говорить» різними мовами. Писемні свідчення з'являються відносно пізно та відбивають переважно зовнішній погляд сусідів і авторів імперського світу; археологічні культури фіксують матеріальні практики й способи життя, але не дають прямої відповідності між речами та етнічними назвами; лінгвістичні й антропологічні реконструкції, своєю чергою, потребують обережного зіставлення та чітких методологічних меж. Саме тому дослідження виходить з ідеї, що жоден тип даних не може бути «вирішальним» сам по собі, а переконливішою є картина, складена на перетині кількох підходів.

У роботі запропоновано інтегративну перспективу, яка поєднує аналіз наративних джерел із археологічними моделями та історико-географічними реконструкціями, а також залучає результати сучасної популяційної генетики як додатковий інструмент перевірки гіпотез. У фокусі опиняються празько-корчацький і пеньківський горизонти, лісостепові комплекси та контактні зони Середнього Подніпров'я, де простежуються динамічні взаємодії між локаль-

ними спільнотами та ширшими політичними утвореннями. Окремо підкреслено, що міграції не зводяться до переселення племен у прямому сенсі: важливими виявляються різні масштаби мобільності, сезонні переміщення, шлюбні та торговельні зв'язки, воєнне найманство, а також вплив прикордонних режимів і трансформацій, пов'язаних із Аварським каганатом та Візантією. Показано, що ранньослов'янські спільноти доцільно описувати як мережу мобільних локальних груп, здатних швидко освоювати нові екологічні ніші та формувати надлокальні ідентичності через контакти й адаптацію.

Зроблено висновок, що перспективним шляхом подальших досліджень є уважне, прозоре співвіднесення археологічних, мовних та історичних реконструкцій без механічних ототожнень, а також розвиток регіональних мікроісторій міграцій із опорою на стандартизовані корпуси даних і чіткі критерії кореляції джерел.

Ключові слова: слов'яни, етногенез, міграції, раннє середньовіччя, археологічні культури, Візантія.

Sak V. V. Slavic ethnogenesis in the context of European migrations: between archaeology, history, and genetics

The article examines Slavic ethnogenesis in the broad context of European migrations of Late Antiquity and the Early Middle Ages. The origin and early history of the Slavs remains one of the most debated and methodologically demanding problems in medieval studies, largely because the source base is uneven and "speaks" in different registers. Written testimonies appear relatively late and mostly convey an external viewpoint shaped by neighbouring societies and imperial authors; archaeological cultures record material practices and settlement patterns, yet they do not provide a straightforward equivalence between artefact assemblages and ethnic names; linguistic and anthropological reconstructions, in turn, require careful alignment and clearly defined methodological limits. For this reason, the study proceeds from the assumption that no single category of evidence can be decisive on its own, whereas a more convincing picture emerges at the intersection of approaches.

The article proposes an integrative perspective that combines the reading of narrative sources with archaeological modelling and historical-geographical reconstructions, while also drawing on findings from population genetics as an additional tool for testing hypotheses about mobility and local continuity. Particular attention is given to the Prague–Korchak and Penkivka horizons, forest-steppe complexes, and contact zones of the Middle Dnipro region, where shifting interactions between local communities and wider political formations can be traced. The study stresses that migration should not be reduced to a simplistic scenario of tribal movements: what matters are multiple scales of mobility, including short-range relocations, seasonal movements, marriage and trade ties, military service and mercenarism, as well as the changing regimes of frontier zones shaped by interaction with the Avar Khaganate and Byzantium. The analysis suggests that early Slavic communities are best understood as a network of mobile local groups capable of rapidly adapting to new ecological niches and producing supra-local identities through contact and integration.

It is concluded that further progress depends on transparent, non-mechanical correlation of archaeological, linguistic, and historical reconstructions, alongside the development of regional micro-histories of migration grounded in standardized data corpora and explicit criteria for source comparison.

Key words: Slavs, ethnogenesis, migrations, Early Middle Ages, archaeological cultures, Byzantium, population genetics.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026